

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Από τα ελάσσονα στα μείζονα θέματα της οικονομικής ιστοριογραφίας

Η προσπάθεια να δούμε από μια ελληνική "σχισμή" τον κόσμο των Βαλκανίων, ή από τα ελάσσονα να αγγίξουμε τα μείζονα θέματα των κοινωνιών του νοτιοανατολικού άκρου της Ευρώπης, δεν φαίνεται να αποτελεί διόλου αθώο ή ακίνδυνο πείραμα· απεναντίας συνιστά μάλλον μια επικίνδυνη δίοδο. Πρόθεσή μου είναι, παρά τις ορατές και λανθάνουσες, δυσκολίες, να εγκλωβίσω το *προκλητικό συμβάν*¹ και να δοκιμάσω, στο μέτρο του δυνατού, επάνω του τις αντοχές μεγάλων συλλήψεων. Πρόκειται για τη στάση η οποία μας προτρέπει να διασταυρώσουμε τα επιμέρους συνολικά ζητήματα για τις αρθρώσεις των εθνικών συντεταγμένων σε οικονομικές, κοινωνικές ή διεθνοπολιτικές προτεραιότητες των νέων κρατών, με τις συλλογικές νοοτροπίες που γνωρίζουν άλλα σύνορα από εκείνα που χαράζονται από την επίσημη οδό. Έννοιες κυφορούνται με πάθος τις υπερασπίζονται επώνυμοι, όταν οι ανώνυμοι μιλούν "διά βοής": ο οικονομικός προστατευτισμός, οι βαθμίδες περιοδολόγησης, ο εκσυγχρονισμός των οικονομιών, πολυσήμαντες θεωρητικές έννοιες και πρόκληση για την εφαρμογή τους με άγνωστο βάθος, παρατίθενται δίπλα στις άδηλες μέχρι σήμερα συλλογικές στάσεις στο επιμέρους (τις "δόξεις του καπνού")² αλλά

1. Παρά τον ισχυρό αντίλογο που προξένησαν οι θεωρίες του μεγάλου γερμανού ιστορικού Ed. Meyer (1855-1930), εξακολουθεί να σαγηνεύει μερικούς ιστορικούς η αντίληψή του για τα αποτελέσματα από επιτυχημένες πράξεις, αντίληψη που αμφισβητήθηκε τόσο από τη μεθοδολογική σκέψη του M. Weber (βλ. σημ. 4) όσο και από το ισχυρό ρεύμα της σύγχρονης ιστοριογραφίας, κυρίως της οικονομικής, για τα γεγονότα "χωρίς κουνδονίστρες"· πρβλ. Ed. Meyer, *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*, Halle 1902, *passim*.

2. Κάθε πολιτισμός, θα μας πει ο F. Braudel, έχει ανάγκη από ακριβά τρόφιμα αλλά και από σειρά τονωτικών· ανάμεσά τους ο καπνός και "οι δόξεις" που αποκτά: F. Braudel,

και το καθολικό (οικονομική κρίση). Νομίζω ότι είναι χρήσιμο να σκεφθούμε, εδώ στον "προθάλαμο" του βιβλίου, μια διάσταση που δεν εφάρπτεται ακριβώς με το αντικείμενό μας: οι βαλκανικές κοινωνίες είναι πρόθυμες να καλλιεργούν αυτό το φυτό του Νέου Κόσμου, με την ίδια ευχαρίστηση που επιδίδονται οι αγρότες της Βουργουνδίας ή οι πλούσιοι της Αγίας Πετρούπολης στο κάπνισμα. Ανήκει στις φροντίδες του ιστορικού η ενασχόλησή του με τις μικρές επαναστάσεις που αποτελούν σταθερό κανόνα στο βίο της ανθρωπότητας: τις μεγάλες προσωπικότητες που διαταράσσουν την καθημερινή ζωή και καλούνται να τη μεταμορφώσουν.³ Το ενδιαφέρον είναι οι εμφανείς προεκτάσεις των διαταραχών και των μεταμορφώσεων του κόσμου των ιδεών και της οργάνωσης των κοινωνιών, όταν διατηρούνται νωπές στη μνήμη οι εθνικές τους δονήσεις.

Στην οπτική αυτή εγγράφονται πολλαπλές οι θεωρητικές δυσχέρειες: ανάμεσά τους το αμφίλεκτο περιεχόμενο των εννοιών και οι δύσκολες τεκμηριωτικές διευθετήσεις. Αυτά όλα διαμορφώνουν τον ορίζοντα ενός θεματολογίου, όπου ο αναστοχασμός γεγονотоγραφίας και γενίκευσης διαθέτουν το καλό σπορείο εκκόλαψής του:⁴ τον "μεταβολισμό" τους στην αλυσίδα των μεγάλων θεωρητικών κατασκευών. Η δάνεια περιπλάνηση σε νέες, συνήθως σοφιστικές, ανατοποθετήσεις, δεν συνιστά αναμφίλογη μέθοδο· ούτε όμως φαίνεται πάντοτε αυτονόητη η ανάγκη των πολλαπλών προσεγγίσεων αφού οι διαθεσιμότητες των κοινωνικών επιστημόνων δεν παροχετεύονται με άνεση σ' αυτήν την κατεύθυνση. Ένα ζήτημα στο οποίο αξίζει να επιμείνουμε περισσότερο.⁵

Υλικός Πολιτισμός, Οικονομία και Καπιταλισμός (15ος - 18ος αιώνας), τ. 1: *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, (ελλ. μτφ.), Αθήνα, ΜΙΑΤΕ 1995, σ. 277-281.

3. Στο ίδιο.

4. Εξαιρετική προσέγγιση του "αναστοχασμού" των εννοιών και των συναφών προβλημάτων, βλ. στο Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία και Μέθοδος*, Αθήνα, Σμίλη, 1994, *passim*. Την επιλογή των ερωτημάτων από τον οικονομικό ιστορικό, τον τρόπο και τη θέση της επεξεργασίας των εννοιών, πολύ δε περισσότερο την ανακάλυψη του τεκμηρίου στις κοινωνικές επιστήμες, μερίδα κοινωνικών επιστημόνων, όταν παρακάμπτει την πρωτογενή έρευνα, με δυσκολία αφήνει το ρόλο του τεκμηρίου στην απαγωγική ανάλυση, παρά τις έξοχες συμβολές και αντιπαραθέσεις που έχουν ήδη παρουσιασθεί: πρβλ. Κ. Ψυχοπαίδης, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 297 κ.ε.· Μ. Weber, *Essais sur la théorie de la science*, Paris, Plon (γαλλ. μτφ.), 1965, σ. 217 κ.ε.· P. Nora, "Η επιστροφή του γεγονότος", στο Ζακ Λε Γκόφ, Πιερ Νορά, *Το έργο της ιστορίας*, Αθήνα, Ράπτα, 1975, τ. 2, σ. 48 κ.ε.

5. Την πρώτη εκδοχή, βλ. στο Ε. Πρόντζας, "Πυρηνές εθνικής ιστοριογραφίας και έρευνας. Η αρχειονόμηση της αγροτικής πίστης: προσβάσεις και παράγωγα", *Δελτίο Ιστορικού Αρχείου. Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος* 1/1 (1993), σ. 15-19.

Αποτελεί κοινοτοπία η διαπίστωση ότι κάθε επιστημονική παραγωγή προσδιορίζει τις επιμέρους μεθόδους έρευνας, συχνά τυπικές ενδείξεις των ειδικών συνθηκών υπό τις οποίες καλλιεργείται η επιστημονική εργασία, προσδιορίζει δηλαδή τις θεσμικές, κοινωνικές ή θεωρητικές συντεταγμένες που οδηγούν στην ολοκλήρωση της συγκεκριμένης έρευνας. Είναι επίσης γνωστό ότι η επιστημονική παραγωγή, ιδίως στις ανθρωπιστικές επιστήμες, εμφανίστηκε κατά το δεύτερο μισό του 20ού αι. υπό δύο κύριες μορφές: τον διατοιχισμό του ερευνητέου αντικειμένου, κατοχυρωμένου από την πανεπιστημιακή παράδοση, και την επισήμανση, διά του τεκμηρίου, ασταθών πεδίων στην επιστημονική παραγωγή κυρίως σε εκτός πανεπιστημίου τεκμηριωτικές - ερευνητικές εστίες. Η πρώτη μορφή, κληρονομημένη από την πανεπιστημιακή παράδοση, την επικύρωση δηλαδή της εκπονούμενης και δημόσια υποστηριζόμενης διδακτορικής διατριβής, αποτελεί διαδικασία η οποία δικαιώνεται από την κατάκτηση της ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας και εδράζεται στη μακρά προετοιμασία της μονήρους εργασίας.

Η δεύτερη δεν περιβάλλεται από το αντίστοιχο βάρος της παράδοσης. Τυπική αναφορά: στο πεδίο της ιστορίας δικαιολογημένα καταλαμβάνει προέχουσα θέση η "Νέα Ιστορία" ("Nouvelle Histoire", "New Economic History"). Εδώ η "έρευνα" αναγγέλλει ένα πρόγραμμα συλλογικών αναζητήσεων τις οποίες διακρίνει τριπλή φροντίδα:⁶ να υπερβούν τον διατοιχισμό των επιστημών, λαμβάνοντας ως αφετηρία το "παράδειγμα", το "γεγονός" να κινητοποιούν προς τη συστηματική σύγκριση· να προβάλουν ερμηνείες και εννοιολογήσεις στηριγμένες στη σύνδεση διάσπαρτων και ασυνεχών πληροφοριών. Το πρόβλημα προσλαμβάνει προκλητική διάσταση για τον υποψήφιο ερευνητή, που καλείται να πραγματοποιήσει έρευνα διά της κοινωνικής δεξίωσης της ατομικής συμβολής στο πλαίσιο θεσμικών φορέων με υψηλή κριτική αντοχή, ή να επιχειρήσει την πειραματική ανίχνευση που ωθεί στην ενδεχόμενη, αλλά όχι βέβαιη, θεσμική υιοθέτηση νέων προκλήσεων από τη διαντίδραση των κοινωνικών επιστημών και της υπό νέους όρους επεξεργασίας των υποθέσεων και τεκμηρίων. Στην τελευταία περίπτωση η ανάδειξη των αποτελεσμάτων, διά των "ολισθηρών" πε-

6. J. R(evel), "Enquête" στο J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel, *La Nouvelle Histoire*, Paris, Retz - C.E.P.L., 1978, σ. 159-160. Επίσης πρβλ. Ζ. Ντυμπύ, *Η ιστορία συνεχίζεται*, Αθήνα, Ολκός (ελλ. μτφ.), 1995, *passim*. D. S. Landes, "What room for accident in history?: explaining big changes by small events", *The Economic History Review* XLVII/4 (nov. 1994), σ. 637-656.

δίων και της μη αποδεκτής από τις παραδοσιακές εστίες των κοινωνικών επιστημών, συνδέεται με την ανάληψη ενός προσημασμένου κόστους που δημιουργεί η επιστημονική κοινότητα: η πρόσληψη της μεθόδου και των ερευνητέων πεδίων καθυστερεί και όχι σπάνια απορρίπτεται: άλλοτε εξαιτίας της δυναμικής των αποτελεσμάτων και άλλοτε εξαιτίας της επιφυλακτικότητας που καλλιεργεί ο νεωτερισμός, τυπική εκδήλωση ενός ρεύματος ακαδημαϊκού συντηρητισμού. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν είναι άγνωστη και η συκοφάντηση της προσπάθειας να δημιουργηθούν παρόμοιοι πυρήνες ερευνητικής παραγωγής και εθνικής αυτογνωσίας.

Το παράδειγμα της ελληνικής ιστοριογραφίας και η επικοινωνία της με τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, κυρίως όταν το αίσθημα εθνικής αυτογνωσίας αναδιατυπώνει κατά τρόπο σαφή τις νέες συνθήκες πρόσληψης των ερεισμάτων του από τα επεξεργασμένα ήδη ίχνη του παρελθόντος. Επιβεβαιώνεται έτσι η ελπίδα του G. Duby⁷ ότι μια κοινωνία δεν μπορεί να επιβιώσει με το θρυμματισμό των "cadres normatifs" που την υποβασιάζουν. Πολύ περισσότερο, όπως τονίζει, που σε ένα παρόμοιο βηματισμό η αναζήτηση της καταγεγραμμένης μνήμης δεν αποτελεί δείκτη καλής υγείας μιας κοινωνίας αλλά ένδειξη συνειδητής ανησυχίας. Την εύθραυστη κοινωνική συγκρότηση μόνο η έρευνα στις "ρίζες" – λαμβάνοντας βέβαια πάντοτε υπόψη την διάκριση του B. Croce ανάμεσα στην "αγάπη προς το παρελθόν" και την "αγάπη για την ιστορία"⁸ – μπορεί να εδραιώσει και μόνον αυτή κατορθώνει να βεβαιώσει ότι η δυναμική της κοινωνίας είναι ακόμη ρωμαλέα.

Είναι αλήθεια ότι κάποιες αρχές καλλιεργούν τη γενική ιστορική συνείδηση: δεν είναι όμως εξίσου αληθές ότι οι αρχές της μοναδικότητας, της αμεσότητας και της φροντίδας για την ανθρώπινη σκέψη και εμπειρία καλλιεργούνται από όλα τα "γέννη" της ιστορίας. Ένδειξη αποτελεί η αναφορά σε ένα ρεύμα κοσμοαντιλήψεων: η βιογραφία, η πολιτική ιστορία ή η στρατιωτική ιστορία αναμφισβήτητα υπηρετούν αξιόπιστα διά των αρχών αυτών την υποδειγματική μορφή της ιδεαλιστικής ερμηνείας. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο όταν επιχειρούμε να προσδιορίσουμε πράξεις μεγάλων ανθρώπινων συνόλων τα οποία συμμετέχουν σε ανώνυμες θεσμικές ρυθμίσεις ή οικονομικές διαδικασίες. Οι περίπλοκες σειρές ενεργειών έχουν πολλούς πρωταγωνιστές και εκτείνονται σε μεγάλα χρονικά διαστήματα,

7. "Un entretien avec Georges Duby", εφημ. *Le Monde* (26 janv. 1993), σ. 2.

8. B. Croce, *Il carattere della filosofia moderna*, Bari 1941, σ. 211 και για την αναφορά: V. Cilento, "Ο Κρότσε και οι αρχαίοι", *Εποχές* 38 (1966), σ. 510-515.

χωρίς να προσελκύουν πάντοτε την προσοχή *post eventum*, ενώ είναι αναμφισβήτητο ότι πολύ λίγα από τα πρόσωπα αυτά γνωρίζουν την οικονομική ροή την οποία ο ιστορικός της οικονομίας, ανασυγκροτεί από τα παλαιά ίχνη. "Πόσο άραγε διαφωτιστικό είναι να πούμε ότι κάποιος που πραγματεύεται την ιστορία των τιμών ενδιαφέρεται ουσιαστικά για τις ανθρώπινες πράξεις, και κύριο έργο του είναι να ξαναστοχαστεί τις σκέψεις εκείνων που διαμόρφωσαν τις τιμές; Ποιές πράξεις και τίνος σκέψεις είναι αυτές που θα εξεταστούν σ' αυτήν την περίπτωση;"⁹ Η διατύπωση παρόμοιων ερωτημάτων για τον ιστορικό της οικονομίας αποκτά τουλάχιστον δύο όψεις: αφενός ενεργοποιεί τους πυρήνες ιστορικής έρευνας και ερευνητικού δικτύου σε θεσμικό και εξω-θεσμικό πεδίο και αφετέρου καταδεικνύει τον αιρετικό χαρακτήρα που προσδίδει στην κοινωνική έρευνα η προσέγγιση ολισθηρών πεδίων μεταξύ της αναδρομικής αναπαράστασης του παρελθόντος και της πρόρρησης του μέλλοντος. Η ιστορία των τιμών και του χρήματος δεν τονίζει την αξία της οικονομικής ιστορίας αλλά προβάλλει τη σημασία που έχουν στη διαχρονία οι συλλογικές στάσεις με τις ποικίλες προσεγγίσεις τους στο χώρο. Ας θυμηθούμε μία ενδιαφέρουσα σύμπτωση: τη Μαύρη Πέμπτη, 24 Οκτωβρίου 1929, το ίδρυμα Rockefeller λίγα μέτρα από την Wall Street, αποφασίζει τη χρηματοδότηση διεθνούς έρευνας για την ιστορία των τιμών¹⁰ την οποία είχε υποβάλει ο εμπνευστής της μεσοπολεμικής κοινωνικής πολιτικής, καθηγητής του London School of Economics, Sir W. Beveridge.¹¹

Με ένα λόγο, η δόμηση ενός διανοητικού δικτύου διαθλάται σε πυρήνες ιστοριογραφικής έρευνας και ενισχύει την γενική ιστορική συνείδηση με την απόσπασή της από την συγκυρία. Εντάσσει τα αποτελέσματά της στη σημασιοδοτημένη αφήγηση του παρελθόντος, επιτυγχάνοντας την οργανική σύνδεση των γεγονότων με την υπέρβαση των διατοιχισμών που επιβάλλει η παραδοσιακή αντίληψη της κοινωνικής έρευνας του "κατά φάσεις ενδιαφέροντος". Η σταθερότητα *vis-à-vis* της περιστασιακής ενασχόλησης στην πηγαϊκή μέριμνα που διατηρεί ζωντανό τον αιρετικό της χαρα-

9. W. H. Walsch, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, (ελλ. μτφ.), 1982, σ. 81-91.

10. O. Dumoulin, "Aux origines de l' histoire des prix", *Annales ESC* 2 (mars-avril 1990), σ. 507-522.

11. W. Beveridge, *Prices and Wages in England from the twelfth to the nineteenth century*, London 1989. Είναι γνωστές εξάλλου οι εργασίες των E. J. Hamilton, H. Hauser, C. -E. Labrousse, A. F. Pribram, S. Hoszowski κ.ά. Στην Ελλάδα επίσης, σχετικά πρόσφατη, είναι η πραγματοποίηση αντίστοιχης έρευνας στο Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ.

κτήρα, υπηρετεί μακροπρόθεσμα τους στόχους ενός προγράμματος εθνικών ερευνών. Η εθνική αυτογνωσία υποβάλλεται πλέον από τα αδιατοίχιστα πεδία των κοινωνικών επιστημών τα οποία καταλαμβάνουν, με ορισμένες εξαιρέσεις, ασημαντή ακόμη θέση στην ακαδημαϊκή κοινωνία. Τα πεδία αυτά βλέπουμε να υποστηρίζονται από εστίες οργανικής παραγωγής τεκμηρίων, πανεπιστημιακά κέντρα έρευνας ή ενώσεις ειδικών. Ενισχύονται στο πλαίσιο ταξινόμησης του τεκμηριωτικού υλικού που διατίθεται και προσφέρεται για ποσοτική και ποιοτική ανάλυση, ώστε να διευρύνουν αντικείμενα επιδεκτικά υπολογισμού ή ακόμη διακρίνονται για την ικανότητά τους να ενεργοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία και να θεσμοθετούν τράπεζες πληροφοριών. Το πολύπλεγμα αυτό ενισχύει την έρευνα, βοηθά την επεξεργασία περισσότερο εκλεπτυσμένων υποθέσεων εργασίας και περιορίζει τη στόμωση των τεκμηριωτικών κενών από τις ρητορικού χαρακτήρα, αποκλίνουσες θεματογραφίες. Η σύνδεση της αιρετικής ιστοριογραφικής σκέψης και της κοινωνικής έρευνας με τον *homo academicus* αντιστρατεύεται τους θορύβους της συγκυρίας και εδραιώνει τις μονιμότητες, πολύ περισσότερο όταν παρεμβαίνει στη γαιοπολιτική και οικονομική συγκρότηση του Κράτους η στρατηγική της έρευνας. Η τεκμηριωτική παραγωγή από φερέγγυους θεσμούς (κρατικά αρχεία, αρχεία επιχειρήσεων κλπ.) και από εστίες διατήρησης των μαρτυριών, διαμορφώνουν ένα ερευνητικό κλίμα και παράγουν, όπως υπογραμμίζει ο Σ. Ασδραχάς, «τον εθνικό ιστοριογραφικό ιστό μιας ενορχηστρωμένης συλλογικής διαθεσιμότητας που δεν έχει την ανάγκη του διευθυντή της ορχήστρας αλλά την θεσμοθετημένη γενική προβληματική».

Το πείραμα δεν είναι άγνωστο και η παραπομπή σ' αυτό δεν έχει ασφαλώς το νόημα του άκριτου δανεισμού, ενός ερευνητικού άλλοθι σε ετερόφωτη πορεία ή, αντίθετα, το νόημα της απόρριψής του. Αυτονόητο είναι ωστόσο ότι σε όλες τις περιπτώσεις καταβάλλεται τίμημα όταν η προσέγγιση αυτή δεν συνοδεύεται από όλα εκείνα τα μικρά βήματα που δικαιώνουν τη μια ή την άλλη στάση. Υπαινίσσομαι τις επιρροές της γαλλικής ιστοριογραφίας -όπως παλαιότερα της γερμανικής ιστορικής σχολής και σε ένα βαθμό του έργου του G. Schmoller- μέσα από την εργογραφία των υποστηρικτών της -κλασική η υπενθύμιση του F. Braudel- που δημιούργησαν μια *discipline*, την Ιστορία, και ανέπτυξαν μια πολιτισμική επιχείρηση: πρόβαλαν και δικαίωσαν έναν τύπο διδασκαλίας των Κοινωνικών Επιστημών. Η θεσμοθέτηση ενός γενικού προβληματισμού σε εθνικό πλαίσιο, ευαίσθητου συνήθως στην παραδοσιακή σύλληψη των προβλημάτων (όταν

βέβαια είναι αυτόχθων και όχι ετερόχθων), δεν είναι αποτέλεσμα τυχαίων δυνάμεων, όπως λ.χ. τόσο εύγλωττα η γερμανική γαιοπολιτική (Fröbenius, W. Goltz, A. Phillipson) ή η οικονομική σκέψη των J. Schumpeter και F. Perroux σημασιοδοτούν τα δρώμενα της μεσογειακής οικονομίας - κόσμος του F. Braudel. Η οικονομία - κόσμος ωθεί στην αναδιοργάνωση του πεδίου των κοινωνικών επιστημών¹² σύμφωνα με τις παραμέτρους του παγκόσμιου πολιτισμικού γίνεσθαι. Σ' αυτό το γίνεσθαι δύο δυνάμεις είναι αποφασιστικές: οι φερέγγυοι μηχανισμοί παραγωγής και διαχείρισης τεκμηρίων και η μεθοδική απόρριψη του διατοιχισμού των επιστημών στην τεκμηριωτική έρευνα. Η μεγάλη παράκαμψη συνιστά το προοίμιο για τις σκέψεις που ακολουθούν.

Δέκτες, σήμερα, των γεγονότων που διαδραματίζονται στο βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο, κριτικοί στοχαστές της δυναμικής που αναπτύσσεται στο εσωτερικό των κοινωνιών τους και πρωταγωνιστές της εναλλαγής των οικονομικών και πολιτικών δογμάτων, τείνουμε να εγκαταλείψουμε τις δονήσεις της συγκυρίας και να αφομοιώσουμε, για μιά ακόμη φορά με το γνωστό πιθανολογικό τρόπο, τη δίοδο της Οικονομικής Ιστορίας, στα μείζονα αλλά και στα ελάσσονα της ευρωπαϊκής αυτής περιοχής. Η επιστήμη της Ιστορίας προσκαλείται, συνήθως μέσα από ένα σύστημα παραστάσεων, να ανασυστήσει μακροχρονικές αρθρώσεις όταν ένας έντονος σπασμός διαταράσσει τις κοινωνίες. Η οικονομική ιστορία, πεδίο ανάπτυξης της συμβιωτικής διαντίδρασης ανάμεσα στην Ιστορία και την Οικονομία, συνιστά την δίοδο μέσω της οποίας το κοινωνικό προσεγγίζεται από το οικονομικό χωρίς την αναγκαστική δέσμευσή του από τους σπασμούς των μεγάλων γεγονότων. Η εναλλαγή των εννοιών απαιτεί ένα στοίχημα το οποίο δεν είναι βέβαιο ότι κερδίζεται πάντοτε από τον παίκτη. Πόσοι δεν είναι οι οφειοειδείς δρόμοι που εγκαταλείφθηκαν από την οικονομική θεωρία μαζί με το πλούσιο εννοιολογικό της οπλοστάσιο! Παρά το γεγονός αυτό η οικονομική ιστορία διατηρεί μάλλον έναν λιγότερο *poble* χαρακτήρα¹³ συγκριτικά με την παράδοση ευρύτητα της ιστορίας των κοινωνιών

12. G. Gemeli, *Fernand Braudel e l' Europa universale*, Venise-Mirsilia 1990· P. Burke, *The French Historical Revolution. The Annales School, 1929-1989*, Cambridge, Policy Press, 1990· P. Braudel, "Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: Un temoignage", *Annales ESC* 1 (janv.-fev. 1992), σ. 237-244.

13. "L' histoire dite économique", γράφει ο F. Braudel, "en train seulement de se construire, se heurter à des préjugés: elle n' est pas l' histoire noble": F. Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Paris 1985, σ. 10. Η πορεία της οικονομικής ιστορίας άλλωστε στην ελληνική ακαδημαϊκή ζωή έχει γνωρίσει αρκετούς κλυδωνισμούς έως ότου δειλά εμφανισθεί

αλλά ανιχνεύει νοητικές στάσεις, γεγονός που της επιτρέπει να δεξιώνεται ακόμη και όταν αμφισβητείται. Μπορούμε ενδεχομένως να δεχθούμε ότι η οικονομική ιστορία, σε απόσταση από την οικονομική ερμηνεία της ιστορίας,¹⁴ υφίσταται λιγότερο τους άμεσους, συνήθως μειωτικούς, χρωματισμούς του συστήματος των εικόνων, των μύθων, των ιδεών ή των εννοιών με τα οποία έχει προικισθεί το σύστημα ώστε να διαθέτει ιστορική ύπαρξη και ιστορικό ρόλο. Το πλεονέκτημά της όμως μετατρέπεται σε μειονέκτημα αφού τοποθετεί την "ιδεολογία" στο περιθώριο εν σχέσει προς τις άλλες κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες συντρέχουν και συνεπώς τροφοδοτούν τη διαφορούμενη εκκόλαψη της έννοιας "ιδεολογία", όπως συμβαίνει λ.χ. με την Πολιτική Επιστήμη.¹⁵

Παράλληλα διαχέεται η αντίληψη σε μερίδα κοινωνικών επιστημόνων, ότι τα γεγονότα του παρελθόντος αρθρώνονται κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο. Πιο συχνά, ως συνέπεια του προηγούμενου, διατυπώνεται η μομφή του υποκειμενικού χαρακτήρα της ιστορικής επιστήμης, έννοια που συγκαλύπτει τον πιθανολογικό χαρακτήρα της, κοινή ιδιότητα άλλωστε όλων των επιστημών. Δεν είναι ασφαλώς στις προθέσεις μου να αντιμετωπίσω εδώ τέτοιας υφής ζητήματα, αν και, με λανθάνοντα τρόπο, διατυπώνονται μερικές σκέψεις. Θα πρέπει ωστόσο να αναγνωρίσουμε ότι συχνά δημιουργείται η πεποίθηση ότι δε συνυπολογίζονται πάντοτε όλες οι πράξεις του παρελθόντος ώστε οι επιχειρούμενες αρθρώσεις να θεωρούνται υπό αίρεση. Μερίδιο στη δημιουργία παρόμοιων αντιλήψεων έχουν και οι ιστορικοί οι οποίοι άλλοτε υποβαθμίζουν και άλλοτε επιτηδευμένα, επαναφέρουν τις πιο θορυβοποιές εικόνες, παρακάμπτοντας όσες δεν υπηρετούν μείζονα θέματα της συγκυρίας.¹⁶

στα πανεπιστημιακά προγράμματα. Μερικές ενδείξεις του ζητήματος, ας μου επιτραπούν: Ε. Πρόντζας, "Η Ελληνική Εταιρεία Οικονομικής Ιστορίας", *Τεχνολογία. Ενημερωτικό Δελτίο Πολιτιστικού Τεχνολογικού Ιδρύματος ΕΤΒΑ* 4 (1994), σ. 6-8.

14. Πρβλ. ενδεικτικά: Ε. R.-A. Seligman, *L'interprétation économique de l'Histoire*, Paris, M. Rivière (γαλλ. μτφ.), 1911, *passim*: L. Robbins, *Δοκίμιον περί της φύσεως και σημασίας της Οικονομικής Επιστήμης*, Αθήνα 1942, *passim*: A. Loria, *Les bases économiques de la Constitution sociale*, Paris (γαλλ. μτφ.), 1902, *passim*: Γ. Κολόμβος, *Η Πολιτική Οικονομία ως επιστήμη*, Αθήνα 1937, *passim*.
15. Βλ. τα σχόλια του G. Duby και την αξιοποίηση, από έναν ιστορικό του μεγέθους του, της έννοιας που μας κληρονόμησε ο L. Althusser (G. Duby, "Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιών", στο Ζακ Λε Γκοφ-Πιέρ Νορά, *ό. π.*, τ. 3, σ. 15). Η θέση του στο έργο του Λ. Αλτουσσέρ, *Θέσεις*, Αθήνα, Θεμέλιο (ελλ. μτφ.), 1977, σ. 96 κ.ε.
16. Θα μιλούσαμε για την έντονη παρουσία του *σύνδρομου Meyer*. Βέβαια πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δεν είναι οι ιστορικοί που "πάσχουν" από το σύνδρομο αυτό: μάλλον,